

**Захожий В.П., студент 5-го курсу,
спеціальність «Банківська справа»,
ДВНЗ «Українська академія банківської справи
Національного банку України»**

**Науковий керівник: Криклій О.А.,
кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри банківської справи ДВНЗ УАБС НБУ**

Прибуток є одним з найскладніших економічних понять, що досліджувались економістами протягом декількох століть, у результаті чого було розроблено значну кількість теорій, що визначали його сутність та джерела формування, але єдиної точки зору на зазначені питання так і не було сформовано.

За результатами проведеного дослідження нами виявлено, що в сучасній науковій літературі розвиваються теорії прибутку економістів XIX – початку XX ст., переважна більшість яких є вузько направленими, що пояснюється тим, що кожен із авторів формулює своє визначення, акцентує увагу на тих чи інших специфічних характеристиках прибутку, виходячи з мети дослідження та очікувань щодо майбутніх результатів.

Визначення сутності прибутку банку не можливе без дослідження наукових концепцій щодо теорій прибутку. Вагомий внесок у розвиток наукових поглядів щодо прибутку зробили А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, Й. Шумпетер, Ф. Найт, П. Самуельсон, Е. Чемберлен та ін. На сучасному етапі питанню прибутку важливу роль надавали такі вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти, як І. А. Бланк, В. І. Блонська, Н. В. Зінченко, С. В. Мочерний, А. М. Поддєрьогін, С. Ф. Покропивний, Г. В. Савицька, Т. В. Савчук та ін.

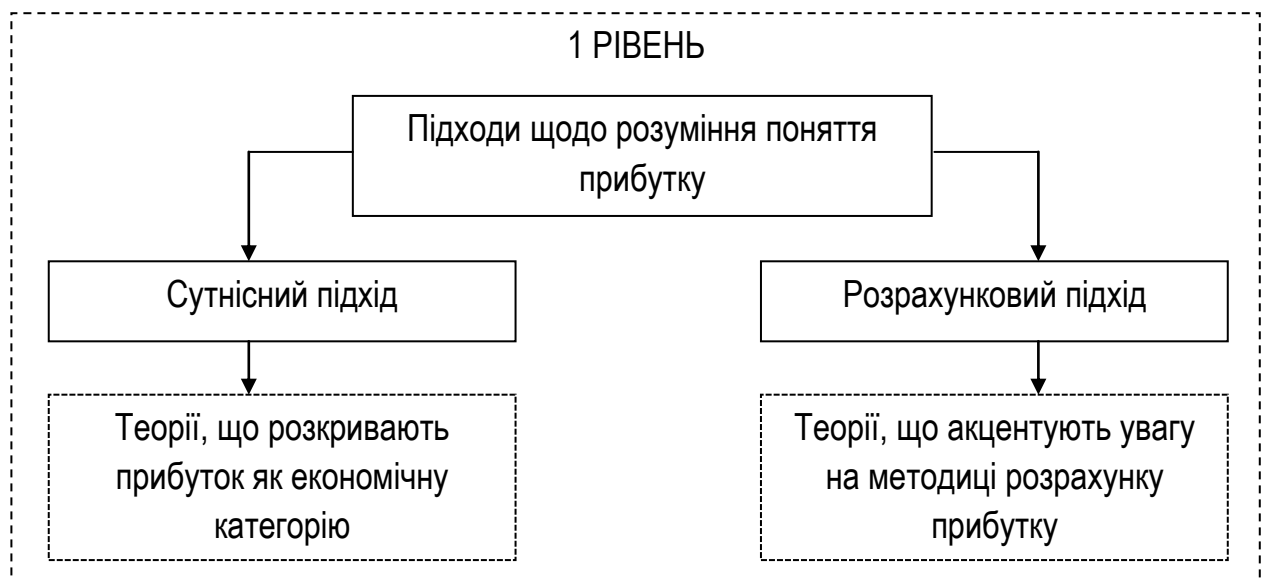
З точки зору банківського бізнесу дослідженням прибутку займалися такі науковці, як А. М. Герасимович, У. Я. Груздевич, А. М. Мороз, І. М. Парасій-Вергуненко, В. С. Стельмах, А. В. Череп, О. О. Юшкевич та інші.

У працях С. Л. Асаулюк, В. І. Блонської, О. Є. Високої, І. О. Ігнатюка, І. О. Кривошея-Гунько, С. М. Лихолата, М. М. Павлишенка було зроблено спробу узагальнити існуючі теоретичні підходи до визначення поняття «прибуток», однак до уваги вони брали лише теоретичні концепції, які розкривають його як економічну категорію. При цьому опускався розрахунковий підхід до розуміння прибутку, що за сучасних умов господарювання є надзвичайно важливим.

Змістовний внесок у розвиток теоретико-методичних та практичних питань визначення прибутку за розрахунковим підходом зробили В. В. Бобко, Н. І. Верхоглядова, Н. І. Некрасова, М. М. Павлишенко, Т. В. Савчук та інші.

Наявність широкого спектру теоретичних обґрунтувань сутності прибутку породжує неясність щодо практичного аспекту його визначення для формування системи та механізму управління прибутком банку. Для вирішення даної проблеми необхідно систематизувати сучасні концепції прибутку та сформулювати на цій основі авторське розуміння поняття «прибуток банку», що і є метою даної статті.

На нашу думку, необхідно розмежувати теоретичні концепції, що розкривають економічну сутність прибутку як такого, та прибутку банку зокрема, й, переважно, базуються на історично-ретроспективному аспекті (сутнісні підходи), та практичні концепції, що об'єднують кількісні (розрахункові) підходи з акцентом на методичні підходи до визначення розміру прибутку банку (рис. 1).

Другий рівень систематизації формується внаслідок детального аналізу кожного з виділених підходів.

При розгляді сутнісного підходу до розуміння прибутку необхідно враховувати його історичний характер, оскільки концепція прибутку зазнавала значних змін та розвитку. Вивчаючи прибуток в історичному аспекті, потрібно зазначити, що розвиток теорій прибутку здійснювався за різними напрямками, провідними з яких є компенсаторний та функціональний [1].

Компенсаторні теорії трактують поняття прибутку як плату, винагороду підприємцю за ризик, за вкладений капітал, за успішне виконання ним управлінських та економічних функцій. В основу даного напрямку покладено погляди Ж. Б. Сея, Й. Шумпетера, Ф. Найта, які стверджували, що прибуток є винагородою підприємця за підприємницькі здібності, за підприємницьку діяльність, за прийняття ним управлінських рішень [2].

До компенсаторних належать і факторні теорії, відповідно до яких прибуток виникає внаслідок взаємодії одного (підприємництва або капіталу), кількох (праці, землі, капіталу) або всіх факторів виробництва. Група факторних теорій об'єднує теорію прибутку маржиналістів та неокласичну теорію прибутку. В основі даного напрямку – науковий доробок К. Менгера, Ф. Візера, О. Бем-Баверка, А. Маршалла, Дж. Б. Кларка, Л. Вальраса, В. С. Джевонса та інших економістів. Відповідно до даного напрямку прибуток – це винагорода, «ціна» одного окремого фактору виробництва – капіталу, не враховуючи винагороду за всі інші фактори – землю, працю. А, з іншого, – прибуток розглядався як сукупний дохід підприємця від усіх факторів виробництва [3].

На компенсаторних теоріях прибутку банку базуються у своїх дослідженнях такі науковці, як І. А. Бланк, Г. В. Савицька, Н. В. Зінченко. Вчені вносять корективи у формулювання визначення прибутку, але визначення його сутності, яка полягає у виникненні ризику при інвестуванні капіталу та необхідності винагороди за це, чим і виступає прибуток, не змінюється. Так, І. А. Бланк визначив, що прибуток – це «втільований у грошовій формі чистий дохід підприємця на вкладений капітал, що характеризує його винагороду за ризик здійснення підприємницької діяльності та є різницею між

сукупним доходом і сукупними витратами у процесі здійснення підприємницької діяльності» [4]. Г. В. Савицька визначила прибуток як «... частину чистого доходу, який безпосередньо одержують підприємства після надання послуг, як винагороду за вкладений капітал і ризик підприємницької діяльності» [5]. Схоже визначення дає Н. В. Зінченко: «Прибуток – це виражений в грошовій формі чистий дохід підприємця на вкладений капітал, що характеризує його винагороду за ризик здійснення підприємницької діяльності, що визначається як різниця між сукупним доходом і сукупними витратами в процесі здійснення цієї діяльності» [6].

Розглядаючи сутність прибутку через призму банківського бізнесу, варто зазначити, що компенсаторні теорії є фундаментом для визначення прибутку з позиції банків. Рівень прибутку та рівень ризику банку знаходяться між собою в прямо пропорційній залежності. Отже, прибуток банку являє собою форму доходу підприємця, який вкладає власний капітал з метою досягнення окремого комерційного успіху, в той же час він є визначеною платою за ризик здійснення банківської діяльності [7].

У функціональних теоріях прибутку головна роль у його формуванні відведена економічному середовищу: монопольному становищу підприємства, кон'юнктурному та інституціональному поясненню виникнення прибутку [1].

Фундаторами теорій прибутку, віднесених до функціонального напрямку, були Дж. Робінсон, Е. Чемберлін, П. Самуельсон. Вчені вважали, що прибуток є монополістичним доходом, який виникає при застосуванні науково-технічних досягнень, а під монополією мали на увазі інноваційну монополію. На думку представників цих теорій, за межами монополії прибутку не існує, а є лише доходи підприємців як винагорода за їх підприємницьку діяльність [3].

Розвивають функціональний напрям технологічні та інноваційні теорії, які в якості основної характеристики прибутку вважають інноваційний аспект. Сутність цих теорій полягає у поясненні прибутковості, вищої за середній рівень, як результат застосування новітніх методів виробництва й нововведень. Через новітні методи управління, маркетингу, сучасні програми фінансування та обліку підприємства нарощують обсягів продажу вдосконалених або нових

товарів, зменшують витрати на їх виробництво. Саме це і породжує різницю між існуючими цінами і витратами, зниження яких і формує прибуток [1].

Хоча інноваційний аспект в банківському бізнесі на даний час відіграє значну роль, дозволяє забезпечити цільовий рівень конкурентоспроможності банку з новітніми технологіями на ринку, але вчені-економісти у формулюванні визначення прибутку банку дану характеристику не закладають.

Поряд з компенсаторними та функціональними теоріями прибутку як базовими, існують і розвиваються й інші теорії прибутку.

У зв'язку з тим, що Україна тривалий час перебувала у складі СРСР, де економічна теорія базувалася на поглядах К. Маркса, значна частина вчених у своїх поглядах щодо визначення сутності прибутку апелювали саме до постулатів його трудової теорії, яка розглядає прибуток як частину додаткової вартості. Капітал, що його авансує підприємець, через експлуатацію найманої праці породжує додаткову вартість, яка і перетворюється на прибуток, який безоплатно привласнюється власником засобів виробництва [2].

Сучасні вчені адаптують трудову теорію прибутку до нинішніх умов господарювання. Так, актуальним, на думку В. І. Блонської та І. О. Вужинської, є визначення С. В. Мочерного про те, що прибуток – перетворена похідна форми додаткової вартості, яка з кількісного аспекту є різницею між ціною продажу товарів і витратами капіталу на її виготовлення. Адже незаперечним фактом є те, що кількісно прибуток відображається як різниця між ціною товару та витратами на його виготовлення, однак вчений цілком доречно зауважує, що прибуток відображає перетворену похідну форму додаткової вартості [8]. З якісного боку прибуток С. В. Мочерний визначає як «... перетворену форму додаткового продукту й додаткової вартості, яка виражає відносини між власниками засобів виробництва і найманими працівниками з приводу його створення і привласнення» [9].

Для визначення прибутку банку даний підхід не є доречним, адже банки, зважаючи на їх функції, не створюють додаткову вартість, а лише перерозподіляють її в межах країни.

Варто згадати і про існування психологічної теорії прибутку, представники якої (Н. У. Сеніор, Ф. Найт, Дж. Ф. Уестон) стверджують, що

прибуток виникає внаслідок дії психологічних факторів, коли підприємці утримуються в повсякденному житті від використання свого капіталу на особисте споживання і завдяки цьому отримують прибуток. Звісно, вплив психологічних факторів на соціально-економічні відносини, особливо на поведінку їх суб'єктів, важко заперечувати, але обмежуватися лише ними не варто. Такі теорії не зважають на те, що прибуток – це об'єктивне економічне явище, а тому є суб'єктивно-ідеалістичними [3]. Застосування даної теорії для визначення прибутку банку не є доцільним, що пояснюється особливостями банку як установи, яка оперує залученим та запозиченим капіталом, а не капіталом акціонерів.

Сучасна економічна теорія, що досліджує питання прибутку, базується на інституціональних теоріях, для яких характерним є пояснення походження прибутку як продукту перерозподільних відносин і впливу соціальних інститутів, таких як держава, профспілки та ін. У подальшому розвитку теорій прибутку прихильники неінституціонального напрямку виходять з того, що на великих підприємствах власник замінений менеджером, відповідно, стимул максимізації прибутку як такий втрачає своє значення. Як результат, вони обґрунтовують в якості цілей управління прибутком такі неприбуткові категорії, як зростання обсягів виробництва, прагнення вижити в умовах конкуренції, колективний добробут, громадський престиж тощо. Так, представник управлінської теорії Р. Марріс стверджує, що проголошення мети зростання і диверсифікації для фірми є більш надійними порівняно з максимізацією прибутку. Аргументи вченого побудовані на тому, що сучасна фірма управляється менеджерами. Тому, якщо фірма демонструє високі темпи зростання, менеджери отримують високу винагороду. Прибуток у даному випадку є показником, величину якого складно оцінити власнику (акціонеру), а, отже, достатньо проблематично оцінити активність менеджерів на основі такого критерію, як прибуток. Критерієм оцінки ефективності діяльності фірми вже є не прибуток, а, наприклад, показник зростання обсягу продажів [10]. З точки зору банківського бізнесу ця теорія є актуальною та перспективною з огляду на кризові явища в економіці, коли ціль максимізації прибутку відходить на другий план.

Узагальнення сутнісних теорій наведено на рисунку 2.

Отже, підсумовуючи сутнісний підхід до визначення прибутку, можна зробити висновок, що теорію прибутку банку доцільно розробляти на постулатах компенсаторної та неінституціональної теорій.

У розрахунковому підході до визначення прибутку за основу береться методика визначення фінансових результатів як різниці між доходами від певного виду діяльності та витратами, пов'язаними з її здійсненням.

Розрахункові підходи при визначенні прибутку у міжнародній фінансовій практиці реалізуються, базуючись або на фінансовій, або на фізичній концепції капіталу. Відповідно до першої прибуток вважається отриманим, якщо фінансова (грошова) сума чистих активів наприкінці періоду перевищує фінансову (грошову) суму чистих активів на початку періоду після вирахування всіх розподілів і внесків власників протягом періоду, відповідно до другої – якщо фінансова продуктивність або операційна здатність компанії в кінці періоду перевищує фізичну продуктивність на початку періоду після вирахування всіх розподілів і внесків власників протягом періоду [1].

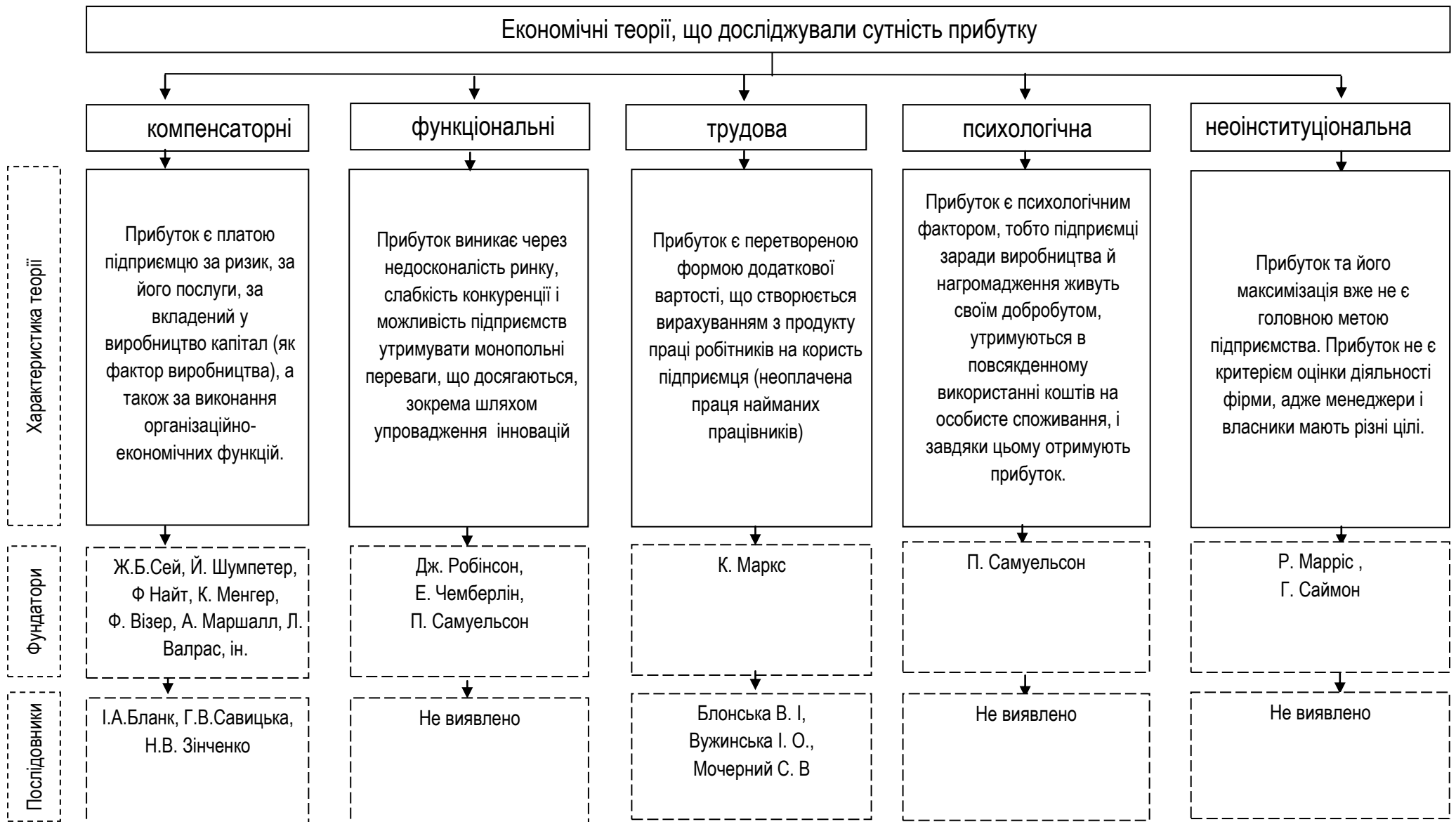

Рисунок 2 – Сутнісний підхід до розуміння прибутку

Досліджуючи результати напрацювань вітчизняних науковців у галузі банківської справи, аналізу банківської діяльності, зокрема С. В. Мочерного [11], І. М. Парасія-Вергуненка [13], О. О. Рибалки [7], В. С. Стельмаха [12], можна зробити висновок, що у визначенні поняття «прибуток» вони розглядають його за розрахунковим підходом, а саме як різницю між отриманими доходами та витратами, що супроводжували ці доходи, за певний проміжок часу. При цьому акцент робиться на порядку визначення розміру прибутку. Так, А. М. Мороз трактує прибуток банку як «...перевищення їх доходів над витратами» [1]. В Енциклопедії банківської справи України В. С. Стельмах уточнює визначення: «Прибуток банку – перевищення доходів банку над витратами (різниця між ними) до сплати податку на прибуток» [12].

Ряд вчених сходяться на думці, що при формулюванні визначення сутності прибутку банку акцентується увага на тому, що він є результативним (кількісним) показником, що виникає внаслідок його діяльності. Так, І. М. Парасій-Вергуненко дає наступне визначення прибутку банку: «Це фінансовий показник результативності діяльності банку, величина якого залежить від трьох основних компонентів: доходів, витрат і податків, сплачених до бюджету» [13]. За У. Я. Груздевич прибуток має схоже визначення: «це фінансовий показник результативності діяльності банку. Загалом прибуток залежить від трьох «глобальних» компонентів: доходів, видатків і податків, сплачених у бюджет» [14]. У розрізі цього напряму достатньо широке визначення дає економіст С. Носова, яка стверджує, що «прибыль – это результат всей хозяйственной деятельности фирм» [15].

Практична реалізація розрахункового підходу в Україні відбувається в розрізі визначених видів обліку: фінансового, податкового та управлінського. Відповідно до мети, способу регламентації та суб'єкта обліку відрізняється і спосіб розрахунку прибутку. Так, для фінансового обліку характерним є те, що визначення прибутку, методика розрахунку регламентується Міжнародними стандартами фінансової звітності та їх національними аналогами, тобто статті доходів та витрат, що враховуються при визначенні прибутку, визначені цими нормативними документами. Метою визначення прибутку з точки зору

фінансового обліку є інформування зовнішніх користувачів про діяльність банку.

З точки зору відображення прибутку в фінансовій звітності науковці Е. Хендріксен та М. Ван. Бред виділяють наступні підходи до розуміння прибутку:

- синтаксичний – розглядає прибуток в аспекті методики та правил його розрахунку;
- семантичний – вивчає прибуток через його зв'язки з основними економічними реаліями;
- прагматичний – досліджує прибуток з позиції її використання інвесторами незалежно від того, як він визначений чи розрахований.

Використання того чи іншого підходу, на думку вчених, обумовлюється цілями, які ставлять перед собою користувачі даної звітності, та змістовним навантаженням, яке несуть в собі наявні в ній показники [16].

З точки зору податкового обліку прибуток є базою оподаткування для здійснення фіскальних платежів, методика розрахунку прибутку в податковому обліку може відрізнитися від фінансового, адже різниться і перелік доходів та витрат, що включаються при розрахунку прибутку. Їх перелік регламентований Податковим Кодексом України.

В управлінському обліку об'єктом управління є не сам прибуток, а фактори, що впливають на нього. Ця інформація необхідна керівництву для прийняття управлінських рішень, а тому банк може самостійно визначати перелік тих доходів і витрат, які включаються до розрахунку прибутку, виходячи з потреб і задач управління. Окрім цього, в розрізі управлінського обліку прибуток може визначатися не за банком у цілому, а й за дрібнішими сегментами, такими як центри фінансової відповідальності, бізнес-напрями і т.д.

Узагальнення розрахункового підходу до визначення прибутку наведено на рисунку 3.

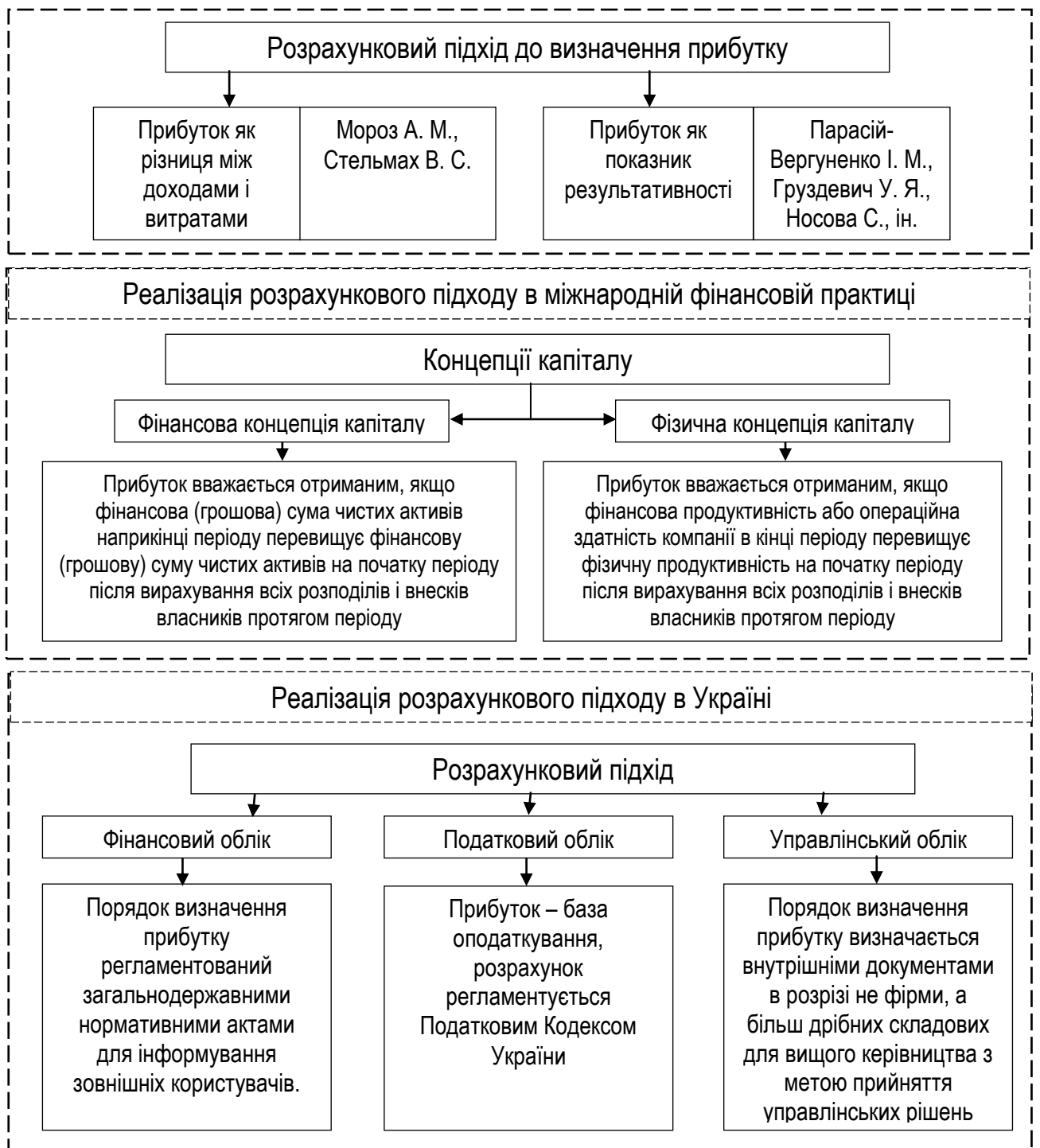

Рисунок 3 – Розрахунковий підхід до розуміння прибутку банку

Отже, узагальнюючи розрахунковий підхід щодо визначення прибутку банку, можна зробити висновок, що його доцільно визначати як результативний показник діяльності банку, що дорівнює різниці між отриманими доходами і витратами, що супроводжували їх, за певний проміжок часу.

Поняття прибутку завжди було дискусійним, що підтверджується наявністю значної кількості теорій щодо його визначення та джерел формування. За результатами проведеного дослідження нами обґрунтовано, що

при формулюванні визначення сутності прибутку банку потрібно базуватися на компенсаторному та неоінституціональному підходах, особливу увагу акцентуючи на компенсації інвестору за ризик та вкладений капітал, а також на тому, що максимізація прибутку за сучасних нестабільних умов господарювання не є основною метою банку.

Значна кількість науковців є прихильниками розрахункового підходу до визначення прибутку банку, акцентуючи увагу на тому, що він є різницею отриманих доходів і понесених витрат. Формулюючи визначення прибутку банку, у ньому варто зазначити виникнення відмінностей у його розрахунку залежно від мети розрахунку.

Таким чином, даючи визначення прибутку банку, необхідно поєднувати сутнісний та розрахунковий підходи, вказуючи на теоретичний аспект даного поняття та зазначаючи методикку його розрахунку. Отже, прибуток банку – це виражений у грошовому еквіваленті дохід власника за вкладений капітал та ризику ведення банківської діяльності, який розраховується як різниця між отриманими доходами та понесеними витратами за певний проміжок часу, склад яких може змінюватися залежно від цілей користувачів. Вищенаведене формулювання дасть можливість комплексно розуміти прибуток банку й адекватно оперувати ним при прийнятті управлінських рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Криклій, О. А. Управління прибутком банку [Текст] : монографія / О. А. Криклій, Н. Г. Маслак. - Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2008. - 136. - ISBN 978-966-8958-22-9.

2. Висока, О. Є. Економічна сутність прибутку та концепції його формування [Текст] / О. Є. Висока // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2010. – № 17. – С. 35-41.

3. Кривошея-Гуцько, І. О. Теоретико-методологічні аспекти дослідження сутності поняття прибутку [Текст] / І. О. Кривошейко-Гуцько // Агроінком. Науковий журнал. – 2010. – № 10-12. – с. 1-9.

4. Кальмук, Н. В. Управління прибутком підприємства в сучасних умовах [Текст] / Н. В. Кальмук, С. Г. Дуда // Науковий вісник КЛТУ України. – 2005. – № 15.5. – С. 254-258.

5. Савицька, Г. В. Економічний аналіз діяльності підприємства [Текст] : навчальний посібник / Г. В. Савицька. – 3-тє вид., виправл. і доп. – К. : Знання, 2007. – 668 с. – (Вища освіта ХХІ століття). – ISBN 966-346-291-4.

6. Зінченко, Н. В., Кравчук, Н. М. Управління прибутковістю підприємства [Текст] / Н. В. Зінченко, Н. М. Кравчук // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. Збірник наукових праць. – 2011. – № 30. – С. 45-49.

7. Рибалка, О.О. Розгляд сутності та значення прибутку з позиції банківського бізнесу [Текст] // Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика: Зб. тез і доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції (31 травня – 1 червня 2007 року). – Суми: УАБС НБУ, 2007. – С. 63-64.

8. Блонська, В. І. Вдосконалення формування та використання прибутку підприємства [Текст] / В. І. Блонська, О. І. Вужинська // Збірник наукових праць Національного лісотехнічного університету України. – 2008. – № 18.1. – С. 122-128.

9. Мочерний, С. В. Економічна теорія [Текст] : навчальний посібник / С. В. Мочерний. - 4-те вид., стереот. - К. : Академія, 2009. - 640 с. - (Альма-матер). - ISBN 978-966-580-305-8.

10. Неоинституциональная экономическая теория [Текст] : Учебное пособие / Н52. Под ред. В. В. Разумова. - М. : Финансовая академия при Правительстве РФ, 2005. – 338 с.

11. Економічна енциклопедія. В 3 т. Т. 3. П-Я [Текст] : енциклопедія / ред. С. В. Мочерний. - К.-Тернопіль : Академія : Академія н/г, 2002. - 952 с. - ISBN 966-580-145-7.

12. Стельмах, В.С. Енциклопедія банківської справи України [Текст] / за ред. В.С. Стельмаха. – К. : Молодь, Ін. Юре, 2001. – 680 с.

13. Парасій–Вергуненко, І. М. Аналіз банківської діяльності [Текст]: навчально–методичний посібник / І. М. Парасій–Вергуненко ; Мін–во освіти і науки України, КНЕУ. – К. : КНЕУ, 2003. – 347 с. – ISBN 966–574–453–4.

14. Груздевич, У. Я. Аналіз банківської діяльності [Текст] : навч. посібник / У. Я. Груздевич // Національний банк України. – К. : УБС НБУ, 2007. – 222 с. – ISBN 978-966-368-041-5.

15. Носова, С. С. Экономическая теория [Текст] : учебник / С. С. Носова. – 2-е изд., стер. – М. : КНОРУС, 2008. – 800 с. – ISBN 978-5-390-00137-0.

16. Кошик, Ю. В. Подходы к отражению прибыли в бухгалтерском и налоговом учете [Электронный ресурс] : Экономические науки. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/23_WP_2011/Economics/3_91202.doc.htm

Аннотация

Захожий В. П. Систематизация теоретических подходов к трактовке сущности понятия прибыли банка.

В статье обобщено ретроспективный аспект определения понятия «прибыль», исследованы научные взгляды отечественных и зарубежных ученых относительно трактовки сущности прибыли, в том числе и прибыли банка, систематизированы научные теории и концепции по прибыли в разрезе сущностного и расчетного подходов, предложено собственное видение трактовки категории прибыли.

Ключевые слова: прибыль, прибыль банка, теории прибыли, сущностный подход, расчетный подход.

Summary

Zakhozhyi V.P. The systematization of theoretical approaches to the interpretation of essence of bank profits.

In the article retrospective aspect of the definition of "profit" is summarized, scientific views of domestic and foreign scientists on the interpretation of the essence of profit, including bank profit, are researched, scientific profit theories and concepts from the point of view of the essential and calculated approaches are systematized, the author's vision on interpretation of profit is offered.

Keywords: profit, bank profit, profit theories, essential approach, calculated approach.